

BALASSI BÁLINT LENGYELORSZÁGBAN A TIZENÖTÉVES HÁBORÚ ELŐESTÉJÉN

Balassi Bálint¹ 1589 szeptemberében rendkívül érdekes körülmények között Lengyelországba indult, ahonnan csak két év elteltével feltehetőleg 1591 végén térhetett haza. Mielőtt Balassi utazásának és lengyelországi tartózkodásának okát és körülményeit régi és újabb adatok segítségével megvizsgálánk, érdemes feltennünk a kérdést: mit jelentett Lengyelország Balassi Bálint számára? Mit jelentett Lengyelország az Oszmán Birodalom közvetlen fennhatósága alá kerülő, a belső politikai megosztottság által is sújtott XVI. századi magyar társadalom számára?

Lengyel- és Magyarország XVI. századi kapcsolatát a magyar történetírás érthető módon leginkább a török terjeszkedésre adott válaszok fényében értékelte. Waldapfel József a közös érdekek fel nem ismerése miatt korholta a korszak lengyel politikáját. Az Oszmán Birodalommal nagy igyekezettel fenntartott békéről egyenesen úgy ír, hogy a lengyelek „kétes értékű szerződések mögött” bújnak meg.² Bárdossy László sem kíméletesebb: „A lengyel király fanyar kedvetlenséggel nézte: hogyan tarthatná magát távol az unt rokon bajaitól.”³ A közelmúlt történetírása már sokkal árnyaltabban fogalmaz: „Lengyelország mindenáron igyekezett a békét fenntartani Isztambullal, de Lengyelország nem fekszik az oszmán hódítás országútján, nem dül benne polgárháború, és nem osztották még meg külhatalmi érdekek. Zsigmond király jól látta, ami a Visztula partján egyszerű, az a Duna mentén kiszámíthatatlan veszélyekkel jár.”⁴ Szokolay Katalin megállapítja, hogy II. Lajos ugyan nem kapott segítséget I. Zsigmondtól, és itt elsősorban katonai segítségre kell gondolnunk, de a Jagelló országok közösségében volt valami teljesen szokatlan: „Mégis ez, a XX. században igen felkapott »Jagelló-gondolatnak« nevezett jelenség olyasvalamit fejezett ki, amellyel a korabeli Európában nemigen lehetett találkozni. Különböző népek, vallások, kulturális és civilizációs hagyományok békés együttélését, legalábbis a viták nyugodtabb rendezését, területi gyarapodást, és védelmet a keletről jövő török veszedelemmel szemben”⁵ Kelet-Közép-Európa uralkodó családjai közül valóban a Jagelló-dinasztia volt az utolsó, amely ebből a térségből származott, pontosan ismerte a régió etnikai, kulturális sokszínűségét, tisztában volt a régió országainak társadalmi, politikai problémáival és figyelembe vette az egyes országok külpolitikai törekvéseit, elkötelezettségeit is.

A Jagelló-országok eltérő politikai és regionális érdekeltségeire hívja fel a figyelmet Norman Davis, amikor leszögezi, hogy I. Ulászló király tragédiáját okozó várnai expedíció inkább volt magyar, mint lengyel érdek.⁶ Leszögezi, hogy a XVI. századi lengyel külpolitika alapelve is az Oszmán Birodalommal fenntartott béke következetes meg-

¹ Tanulmányomban költő nevét az irodalomtudomány által elfogadott formában, *Balassinak*, míg családtagjait *Balassának* írom.

² Waldapfel József: Magyarország sorsának XVI. századi lengyel visszhangjához. *Egyetemes Philológia Közöny* 1940. II. (Waldapfel, EPHK 1940.) 198–211. o.

³ Bárdossy László: Magyar politika a mohácsi vész után. Budapest, 1992. 47. o.

⁴ R. Várkonyi Ágnes: Három évszázad Magyarország történetében. I. Budapest, 1999. 34. o.

⁵ Szokolay Katalin: Lengyelország története. Budapest, 1997. 42. o.

őrzése volt.⁷ Ami tehát Magyarország számára létkérdés volt, nem feltétlenül felelt meg a lengyel érdekeknek, összegezhetnénk Davis értékelését. Abban mindenképpen igazat kell adnunk Norman Davisnek, hogy a XV. századi lengyel politikát folyamatosan lekötötte a Német Lovagrenddel való küzdelem, majd a XVI. század elején új vetélytársként jelentkezett a Moszkvai Nagyfejedelemség is. Azt azonban nem felejthetjük el, hogy a XV. század végén már megindult a versenyfutás a lengyelek és a törökök között a Duna-delta, a Fekete-tenger medencéjének megszerzéséért, valamint azt sem, hogy az Oszmán Birodalommal szemben képviselt lengyel békepolitika 1526 után, a Jagellók közép-európai hatalmának összeomlása után erősödött fel.

A magyar és a lengyel királyság politikai, társadalmi, kereskedelmi és gazdasági kapcsolattrendszere a XVI. században már hosszú, a megelőző évszázadokban gyökerező múltra tekinthetett vissza. A század elején a három ország – magyar, lengyel és cseh – királyságát is birtokló Jagellók Közép-Európa jelentős regionális, dinasztikus hatalmának számítottak. II. Lajos halála (1529. augusztus 29.) azonban súlyos sebet ütött a Jagellók dinasztikus hatalmán. Csehországban I. Ferdinánd személyében a Habsburg-dinasztia került a trónra, míg a Magyar Királyság az oszmán politika terjeszkedő szándékának a fenyegetésében a kettős királyválasztás és koronázás eredményeként két részre szakadt.⁸ I. (Öreg) Zsigmond lengyel király számára a Jagelló-pozíciók meggyengülése nem is jöhetett volna rosszabbkor. 1525-ben, amikor Albert von Hohenzollern letette a hűségesküt a lengyel királynak, már úgy tűnt, hogy a Jagelló-dinasztia Európa középső részét, az Adriai-tengertől a Balti-tengerig fogja uralni. A Magyar Királyság széthullása, a Jagellók közép-európai térvesztése ezt a tervet hiúsította meg. A Habsburg-dinasztia térnyerése Csehországban pedig azt jelentette, hogy Szilázia már végképp elveszni látszik a lengyel uralkodók számára. Ugyanekkor a lengyel király figyelmét és katonai erejét 1507-től folyamatosan lekötötte a Litvániát támadó Moszkvai Nagyfejedelemség. 1514-ben III. Vaszilij moszkvai nagyfejedelem I. Miksa német-római császárral kötött szövetsége azzal fenyegette a lengyel királyt, hogy egymással szövetséges ellenséges hatalmak fogják körülvenni Lengyelországot. Ebben a kelet-nyugati „harapófogóban” egyedül a Magyarországgal szomszédos déli határ jelenthetett biztonságot.

Magyarország széthullása azért is érintette érzékenyen Lengyelországot, mert ezzel az Oszmán Birodalom az eddig biztonságosnak tartott déli határaihoz jutott közelebb. A Fekete-tenger medencéjében 1484-ben már összecsapott a két hatalom. II. Bajezid szultán éppen a lengyeleket megelőzve foglalta el Kiliát és Akkermant, a Duna-delta két fontos erődjét, majd 1497–1499-es háborúban az oszmánok sikeresen akadályozták meg a lengyeleket Moldva meghódításában. Ebben a háborúban tűnt el végleg az a tatár állam, a Nagy Horda, amely a lengyelek potenciális szövetségese volt – és lehetett volna a későbbiekben – az oszmánok által támogatott és szövetségesi függésben tartott Krimi kánssággal szemben.⁹

Ebben a nehéz külpolitikai és diplomáciai helyzetben érthető, hogy Lengyelország 1526 után igyekezett minden fegyveres konfliktust elkerülni a Balkánon és már Közép-Európában is energikusan terjeszkedő Oszmán Birodalommal. A Habsburgok moszkvai

⁶ Norman Davis: *God's Playground. A History of Poland*. Oxford, 1981. (Davis, 1981.) 164. o.

⁷ Davis, 1981. 144. o.

⁸ Szapolyai Jánost 1526. nov. 10-én választották és 11-én koronázták, I. Ferdinándot dec. 17-én választották, de csak 1527. nov. 3-án koronázták királlyá.

⁹ Matuz József: *Az Oszmán Birodalom története*. Budapest, 1990. 63. o.

együttműködéssel szemben Lengyelország az 1524-ben megkötött francia szövetségben keresett támaszt. Mivel ugyanebben az időben épültek ki a francia–oszmán kapcsolatok, déli határainak a védelme is arra ösztönözte a lengyel politikát, hogy I. Szulejmán szultánnal a béke fenntartására törekedjen. Az 1533-ban megkötött „örök béke” az elkövetkező egy évszázadra meghatározta a Lengyel Királyság és az Oszmán Birodalom kapcsolatát.¹⁰ „A jó és hosszú távú barátságról, amelyet a mi Fényes Portánkkal helyesnek véltél fenntartani, s fiaink is tartsák majd meg, egy írást kértél, hiszen sokat látott és nagy tapasztalatú vagy, és hosszú távú barátság van mögöttünk örökre: Te és mi jóban leszünk, mint ahogy a múltban is barátságot tartottunk és jó akarattal voltunk egymás iránt. [...] A mi részünkről ezt a barátságot mindvégig megőrizzük az egyetlen igaz Istenért, aki az eget és a földet teremtette, és atyáink és őseink lelkéért – a mi részünkről a barátságot és a békét meg fogjuk tartani.”¹¹

A Jagelló-dinasztia meggyengülésére a lengyel–litván politika a Lublinban létrejött lengyel–litván unióval (1569) válaszolt. Külpolitikai lehetőségei azonban továbbra is behatároltak maradtak. A *Rzeczpospolita* ugyan Európa egyik legnagyobb területű államává vált a maga 815 ezer km²-ével, de a *Dominium Maris Baltici* megvédése sorozatosan háborús erőfeszítéseket követelt a lengyel–litván államtól. Az Oszmán Birodalommal folytatott politikáját éppen ezért továbbra is a béke megőrzésének szándéka vezette, és Lengyelország látványosan távolmaradt a XVI. század utolsó évtizedében kirobbant, magyar terminológia szerinti tizenöt éves háborútól is.

Ez a sommásan előadott politikatörténeti összefoglalás a Lengyel Királyság törökökkel szemben képviselt békepolitikájáról túlságosan is egyszerű lenne, ha nem létezett volna egy „másik” Lengyelország, amely hátországot biztosított Szapolyai Jánosnak, akivel ha talán későn is, de a Jagelló-család dinasztikus kapcsolatot létesített. Befogadták fiát, a választott magyar királyt, aki nagyapja nevét felvéve János Zsigmond néven érte el, hogy a keleti Magyar Királyságból létrejött Erdély és a hozzá kapcsolt magyarországi „Részek” fejedelme legyen. Lengyelország neve a XVI. századtól folyamatosan szerepelt a törökellenes nemzetközi koalíció lehetséges tagjai között.¹² A magyar történetírás is sokszor hangsúlyozta, hogy Báthory István lengyel király nagy ívű távlati terve a kelet-európai államok, Lengyelország, Oroszország, Erdély, Moldva és Havasalföld összefogását állította a török ellenes keresztény koalíció középpontjába.¹³ Talán a lengyel politikai közvélemény egy részének véleményét is kifejezték Stanisław Orzechowski (1513–1566) lengyel humanista nagy hatású művei. 1543-ban a *De bello adversus Turcas suscipiendo*

¹⁰ Az 1533-as lengyel–török békeszerződés latin nyelvű másolata megtalálható: Bécs, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA) Polen I. 2. 1531–1534. A békét előkészítő levelezést, valamint a békét megerősítő királyi oklevelet kiadta: *Dariusz Kołodziejczyk: Ottoman–Polish Diplomatic Relations (15th–18th Century): An Annotated Edition of 'Ahdnames and Other Documents. Leiden–Boston–Köln, 2000. (Kołodziejczyk, 2000.) 230–233. o.*

¹¹ „...de la bona e longa amicitia, che con la nostra ecelsa porta aveti avuto teneti giesto (mengiermendo) si abia a mantenere per li nostri fioli desendenti, ne aveti richiesto capitulo in scrittura, adoncha, perché seti persona di etade e di esperientia molta e per l'amicitia longa ch'è tra voi e noi sempre: Che noi saremo sani, chome per il'pasato manteneremo l'amicitia e benivolentia,..." I. Szulejmán athnáméja I. Zsigmond számára 1533. jan. 28–26. Egykorú olasz másolat. *Kołodziejczyk, 2000. 231. o.*

¹² *R. Várkonyi Agnes: Török világ és magyar külpolitika. In R. Várkonyi Agnes: Magyarország keresztútjain. Tanulmányok a XVII. századról. Budapest, 1978. 181. o.; Bóka Éva: Európa és a török. (Válogatás a török hatalom megdöntésére született 16–17. sz-i tervekből). Világtörténet 1983/2. (Bóka, 1983.) 84–105. o., Úő: Európa és az Oszmán Birodalom a XVI–XVII. században. Budapest, 2004. (Bóka, 2004.)*

¹³ *Bóka, 1983. 90. o.*

című oratiójában a török elleni háború szükségessége mellett érvelt.¹⁴ 1544-ben Zsigmond lengyel királyhoz címzett irata már *Turcica Secunda* alcímmel jelent meg. Mind a két írás rendkívül gyorsan elterjedt nem csak Lengyelországban, hanem Magyarországon is, és a török ellenes harc propagandájának meghatározó dokumentumaivá váltak. Kiadták őket 1551-ben, a tizenöt éves háború időszakában kétszer is, 1590-ben – amikor Balassi már Lengyelországban tartózkodott – és 1594-ben. A *De bello adversus Turcas suscipiendo*-t 1663-ban, egy újabb török háború előestéjén Bécsben, Mattheus Cosmerovius nyomdájában Nádasdy Ferenc országbírónak ajánlva, az ő támogatásával ismét megjelentették.¹⁵

Mindezeket figyelembe véve is a XVII. században Zrínyi Miklós a következőképpen foglalta össze véleményét a lengyelekről: „Lengyel egyik szomszédunk; de ettől nem várhatunk semmi segítséget, mert ő maga is ez elmúlt hadakozásában megerőtlenedett, mert most is muszkvátul békével nem hagyattatik, mert Svécíátul nem oly securus, hogy más gondolatokat csinálhasson, mert a tatárnak szomszédságában vagyon, mert a kozákkal nem úgy complanálta dolgait, hogy bizodalmas légyen benne, mert a törökkel békessége vagyon, és (a mint ők mondják) ugyan beneficiumokkal is obstringálta török a lengyeleket ez elmúlt hadakozásokban a tatár segítségével, mert ennek a republicának nincsen igyekezeti sem az új jó hírek, sem az országoknak keresésére, sem acquisitiójára, hanem a maga békével való maradására. Lengyelben azért nincs mit reménlenünk.”¹⁶

Vajon 1589-ben Balassi Bálint is ugyanúgy gondolt a lengyelekre, mint irodalmi életművének, a magyar nyelvű költészet XVII. századi nagy folytatója, Zrínyi Miklós? Zrínyi véleményét egy egészen más politikai viszonyok között levő Lengyelország alakította. Balassi számára Lengyelország még egészen mást jelentett. Első élményeit tizenhat–tizenhét évesen kényszerű menekülés során szerezte. Apját, többek között hamis vádak alapján sógorával, Dobó Istvánnal együtt 1569-ben, Pozsonyban elfogták és felségárulás vádjával vizsgálatot indítottak ellenük.¹⁷ Balassa János megszökött pozsonyi fogságából és Lengyelországba menekült, ahol birtoka is volt. Ide követte őt családja is. Balassi második lengyelországi útja látszólag ismét fogsággal indult. Apja 1575-ben a Báthory István ellen készülődő Bekes Gáspár mellé küldte Erdélybe, de még Erdély határán Balassit Kornis Gáspár huszti kapitány katonái feltartóztatták. Katonáit szétkergették, a menekülő Balassit pedig Hagymássy Kristóf katonái ejtették foglyul. A történet szerint leütötték és sebesülten került Báthory István fogságába.¹⁸ A fogság azonban váratlanul az erdélyi fejedelmi udvart, Báthory István társaságát hozta el Balassi számára.¹⁹

¹⁴ Waldapfel, EPhK 1940. 201. o.

¹⁵ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Apponyi Hungarica 1725.

¹⁶ Zrínyi Miklós: Az török áfium ellen való orvosság, avagy az töröknek magyarral való békessége ellen antidotum. In *Klaniczay Tibor* (főszerk.), *Kovács Sándor Iván* (szerk.): Zrínyi Könyvtár I. Zrínyi Miklós prózai művei. Budapest, 1985. 211–212. o.

¹⁷ Balassa János fogságáról és szökéséről *Károlyi Árpád*: Adalék Dobó István és Balassa János összecsküvéséhez I., II., III. közlemény. *Századok*, 1879. 398., 488., 564. o.; *Eckhardt Sándor*: Balassi Bálint. Budapest, 2004. (*Eckhardt*, 2004.) 46–51. o.; újabban *Hóvári János*: Hütlén Dobó. Budapest, 1985.

¹⁸ *Eckhardt*, 2004. 51–52. o.

¹⁹ Balassi erdélyi fogságba esésének történetét Báthory István Mehmet pasa nagyvezírhez írott levele alapján rekonstruálja a kutatás, amelyben Báthory a következőket írja: „Mikor egy szolgánk az Balassi fiát megfogta, egy bottal ütötte volt agyon, kibe megsüketült és az kórság is gyakorlatossággal üti el, úgyannyira vagyon, hogy sem élhet, sem halhat, elvajudt.” Közli *Eckhardt Sándor*: Balassi Bálint összes versei és levelei. Budapest, 1955. (Balassi, 1955.) 215–216. o. Balassi „furcsa” erdélyi fogsága hosszú ideje foglalkoztatja az irodalomtörténetírást. Legújabban Kőszeghy Péter vetette fel, hogy elfogása csupán színlelés lehetett, Balassa János célja az volt, hogy udvari környezetbe, Báthory István mellé juttassa fiát. *Kőszeghy Péter*: Balassi Bálint élete. In: Balassi Bálint és kora. Budapest, 2004. 15–18. o.

Báthory magával vitte Lengyelországba (1576), jelen volt Báthory királlyá koronázásán Krakkóban, majd követte őt a Baltikumra, Gdansk alá is. Ott érte őt apja halálának a híre (1577), onnan indult haza, Magyarországra.

Balassi számára, ahogy több erdélyi és magyarországi nemes, fiatal arisztokrata számára is, Lengyelország elsősorban a nyüzsgő városokat, a királyi udvart, új kapcsolatokot, más szóval az érvényesülést jelentette. Amikor Báthory Istvánt a lengyelek királyukká választották a magyar udvari arisztokrácia mozgástere jelentősen leszűkült. Az önálló magyar királyi udvar felbomlása az udvari nemesség számára azzal a következménnyel járt, hogy egy idegen nyelvű és kultúrájú birodalmi udvarhoz, a Habsburgok bécsi udvarához kellett alkalmazkodnia. Csak igen kevesen engedhették meg maguknak, hogy Bécsben házzal, vagy más szálláslehetőséggel rendelkezzenek. Nem csak a vagyon, hanem a várostól való távolság is megszabta, hogy kik és mennyi időt tölthettek a királyi udvarban. Az országos méltóságokat, közigazgatási hivatalokat vagy katonai posztokat betöltő magyar arisztokrácia már csak kötelessége teljesítése miatt sem engedhette meg magának a huzamosabb bécsi tartózkodást.²⁰ Bécs vonzáskörzete Nyugat-Magyarországra, a hajdani Pannóniára és Északnyugat-Magyarországra terjedt ki. Kelet- és Északkelet-Magyarország arisztokratái Lengyelország, és a formálódó Erdélyi Fejedelemség felé orientálódtak. Báthory István lengyel királysága új színteret nyitott a Bécsből kiszorulóban lévő udvari nemesség, udvari arisztokrácia tagjainak is. Közhelyszámba megy a történetírásban, de alapos statisztikai felmérés még nem készült arról, hogy milyen nagy számban mentek Báthory Istvánnal Lengyelországba erdélyi és magyarországi nemesek. 1577-ben már Prágában is az a hír terjedt el, hogy a Rudolf császár halállal fenyegette azokat a magyarokat, akik Báthory mellé, Lengyelországba mennek.²¹ Egy év múlva pedig Rudolf véglegesen is Prágába költöztette udvarát, ezzel szinte lehetetlenné tette, hogy a magyar udvari arisztokrácia hosszabb időt töltsön a császári és királyi udvarban.

Balassi 1577-ben hazajött Lengyelországból, és ha nagybátyjához írt levelét olvassuk, akkor úgy érezzük, hogy visszatérésén már néhány kortársa is csodálkozhatott: „Az én kijövésemet gondolom, hogy némelyek csudálják s bizon én volnék, ha más mielné, csudálnám, hogy ifjú ember olyan mansuetus fejedelmét, jó urát elhagyja és attól az társaságtól, ki énnékem ott az udvarnál volt, mind királ és királné asszony udvara népe közt, megváljon s magát ide gondra, suspitoria és oly életre, ki timoris, et periculi plena est az nyugodalmas és gyönyörűséges életből és az sok deliciákból hozza.”²² Nem kétséges, hogy Báthory lengyelországi udvarában Balassi Bálint jól érezte magát, úgy gondolta, hogy megtalálja a számítását.

Tizenkét év telik el, míg újra útnak indulhat Lengyelország felé. 1589 szeptemberében, amikor a híradások szerint elindult azonban sem ő, sem Lengyelország nem az, mint ami volt 1577-ben. Balassi mögött végeláthatatlan perek sora, örökségéért, becsületéért, hosszabb rövidebb végvári szolgálat Egerben és Érsekújváron, egy kalandos, de végeredményében sikertelen házasság és egy szintén sikertelen házassági kísérlet állt a

²⁰ A bécsi udvar és a magyar arisztokrácia ellentmondásos kapcsolatára *Pálffy Géza*: A magyar nemesség bécsi integrációjának színterei a 16–17. században. In: *Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György* (szerk.): *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Budapest, 2002. 307–331. o.

²¹ A cseh tartományi gyűlések jegyzőkönyvéből idézi: *Kárpáthy-Kravjanszky Mór*: Rudolf uralkodásának első tíz éve (1576–1586). Budapest, 1933. 18. o.

²² Balassi Bálint Balassa Adrásznak, Liptóútvár, 1577. júl. 11. In: Balassi, 1955. 220. o.

megözvegyült Losonczy Annával. Mindez, életének eddigi kutatói szerint is, bőven elég ahhoz, hogy hátat fordítson Magyarországnak, és valahol másutt próbálja meg talpra állítani életét.

Azonban Lengyelországban is nagy változások mentek végbe. Akkor már lassan három éve, hogy Báthory István halott. Családjának nem sikerült megtartani a lengyel trónt. A Báthoryak Jan Zamoyski kérésére Jagelló Katalin fiát, III. (Wasa) Zsigmondot támogatták a Habsburg jelölt, Miksa főherceggel szemben.²³ De az országban még így is erős magyar udvari és talán hatalmi központok maradtak, mint Báthory András bíboros, Warmia püspökének, vagy „*Pan Ferensnek*”, ahogy a lengyelek nevezték, Báthory István bizalmas emberének, udvarmesterének, Wesselényi Ferencnek a dębnoi kastélya.

Balassi 1589-es útnak indulásáról két, egymást kiegészítő részletes forrást ismerünk. Illésházy István Nierenberger Lőrinc kamarai titkárnak 1589. szept. 29-én a következőket írta Balassi Bálintról: „Ezen a vidéken az az újság, hogy Balassa Bálint átadta összes jószágait öccsének, Balassa Ferencnek, ő maga pedig egészen egyedül, lóra ülven éjnek idején eltávozott ebből az országból Krakó felé. Írt nekem is, hogy ha addig nem hal, négy évig nem jön Magyarországra. Bujdosása okául felhossa Balassa András, aki jószágaira tör, s akit nagyon fenyeget és Ungnád Kristóf özvegyét, aki nem akart hozzámenni feleségül.”²⁴ Illésházytól három nappal korábban írt Balassi „*elbujdosásáról*” Forgách Simon: „Ameli gialog keövetem ma Jut meg kesmarkrol, Bezelle hogh hibbe[n] Balassi balintra talalkozo volt es Ige[n] Jol tartotta, Vegre Zolgainak ostotta mi[n]de[n] marhaiat es csak masod magaval egi ros paripa[n] es egi ros Beőr dolma[n]ba me[n]t kesmarkka, ennekem a fia[m]nak es az felesegenek eöreők es eöreöke valo zolgalatiat Uze[n]te, kerdette teöle hova megien hogh ennekem tugia meg mondani, azt mo[n]ta hogh oda megien a hova a keet Zemevel lat, Aztis mo[n]da hogh egi nemes ember volt vele, annak az Utba azt bezellette hogh krakoba megie[n] es ot eölteözik olas ruhaba es ugi Indul el onnet, kerdette hova megien, azt mo[n]ta hogh az te[n]gere[n] tul mege[n] es soha ez orzagba teöbbe ne[m] ju, es hogh ezt sirva bezellette volna, es az nemes emberis sirt volna rajta, es hogh kesmarkra se[m] tert volna be hane[m] me[n]te[n]t me[n]t volna melleölle, en azt hise[m] hogh Illeshazi Ura[m] indittatta meg az viceispa[n]nal, de ha budosni akart azt csudalo[m] hogh olian rossul indult Utra, hisem Job volt volna Zolgaival Igen jó zerevel most le[n]giel orzagba cancellarius hadaba men[n]i, a holot Urra is lehetet volna, ha e[m]bersegest mivel volt, de ami[n]t mutatta magat ni[n]cz mogia hogh mesze me[n]t legie[n], hanem csak lapagni akar keöstuk ez praetextus alat hogh exiliu[m]ba me[n]t, Tericze meg az jo Isten zegent, hogh valamikor meeg zolgalhasso[n] Istenenek fejedelmének es hazaianak, ezeknek uta[n]na az Jo Isten[n]ek kegmes oltalmaba Aianlo[m] kegdet, datu[m] Surant 26 septembFrisG: A[nn]o 89”²⁵

A két forrás egymástól függetlenül állítja, hogy Balassi szétosztotta ingóságait és Lengyelországba távozott. Az elindulás oka, valamint módja között azonban jelentős kü-

²³ A Báthory István halála utáni lengyel belpolitikai helyzetről, valamint a Báthoryak politikájáról *Horn Ildikó*: Báthory András. Budapest, 2002. (*Horn*, 2002.) passim.

²⁴ Illésházy István Nierenberg Lőrincnek, 1589. szept. 29. In: *Illéssy János*: Balassa Bálint Annája. Századok, 1898. 22–23. o.

²⁵ Forgách Simon Pálffy Miklósnak, 1589. szept. 26., Pozsony, Arm. I., Lad. 3., Fasc. 8. A levelet saját átirásomban közlöm. Kiadta *Tóth István*: Egykorú kiadatlan levél Balassi Bálint elbujdosásáról. *Magyar Könyvszemle*, 1975. XCI. évfolyam (*Tóth*, 1975.), 61–67. o.

lönbségek vannak. Illésházy István azt írja, hogy éjnek évadján és egyedül indult útnak, míg Forgách Simon levele a napszokról nem tesz említést, de azt állítja, hogy Balassi egy kísérővel, lovon indult, és ha az „egy rossz bórdolmányban” való indulást értelmeznünk kell, akkor azt tehetjük még hozzá, hogy nagyon kevés poggyászt vitt magával. Illésházy Balassi levelére, és talán a vármegyében terjedő híresztelésekre, szóbeszédre támaszkodik. Forgách Simon „gyalog követének” személyes tapasztalatai, annak elbeszélése alapján ír Balassiról.

Illésházy és Forgách is kimondja, hogy Balassi bujdosni megy, az előbbi forrás még azt is tudja – Balassi leveléből – hogy négy évig vissza sem fog térni. Forgách embere viszont nem tudott beszámolni arról, hogy mennyi időre készül Balassi Lengyelországba. Az éjszakai indulás, bár ezt csak Illésházy állítja, és a kevés poggyással, egy kísérővel való utazás leginkább egy menekülésszerű, hirtelen és gyors elhatározásból való útra kelést jellemezhet. Ennek viszont ellentmond az a tény, hogy Balassi Illésházy Istvánnak levélben beszámol elindulásának okairól, sőt pontosan közli azt is, hogy „bujdosása” mennyi ideig fog tartani. Ha valaki menekül, kockáztatja az éjszakai lovaglással járó baleseteket, veszedelmeket annak talán van ideje rövid üzeneteket hátra hagyni, de kétséges, hogy hosszas magyarázkodásra szánja el magát. De a leginkább különös Illésházy levelében az, hogy pontosan tudja mennyi időre hagyja el Balassi Magyarországot: négy évre. Mi értelme van éjszaka útra kelni, és közben nyilvánvalóvá tenni, hogy négy év múlva visszatér?

Ha Balassi bujdosásának Illésházy által felsorolt okait megvizsgáljuk, akkor azokban éppen az a különös, hogy semmi új nincs benne. A Balassa-családon belül zajló örökösödési per lényegében Balassa János 1577-es halála óta zajlik fiai és testvére között. A tizenkét év óta tartó családi vita, pereskedés sem ismeretlen, sem újdonság nem lehetett az észak-magyarországi arisztokrácia számára. Hasonlóan ismert lehetett Balassi Ungnád Kristóf özvegyével, Losonczy Annával szövögetett házassági terve és annak kudarca is. Természetesen nem élhetjük bele magunkat egy évtizedes örökösödési vita részesének, vagy egy kudarcba fulladt házassági terv elszenvetőjének a lelkivilágába. Illésházy István levelében azonban ellentmondásos a Balassi Bálintról való tudósítás: az éjszakai elindulás valóban lehet egy elkeseredett ember cselekedete. Ennek viszont ellentmond az indulása előtt levélben beszámoló, négy évre tervező tudatosan cselekvő férfi képe. Ráadásul Balassi, Illésházy szerint, olyasmivel indokolja hirtelen elbujdosását, ami már sokkal korábban is erre a lépésre vezethette volna. Házassági kudarc legföljebb utolsó csepp lehetett a pohárban.

Forgách Simon alig ír valamit Balassi „elbujdosásának” okairól, csak egyetlen egy dolgot említ: „en azt hise[m] hogh Illeshazi Ura[m] indította meg az viceispa[n]nal”. Sehol semmi utalás az örökösödési perekre, egy szó sincs a Losonczy Annával való házassági tervre, a válással végződött házasságára, egyszóval mintha Forgách mellőzné mindazokat a kortársak által is nyilván tudott érveket, Balassi magánéletének sikertelen eseményeit, amelyek alapján a lengyelországi bujdosást a szakirodalom magyarázza. Forgách Balassi elindulását Illésházy István alispánjának tulajdonítja. Ebben az esetben nemcsak az alispánnak, hanem magának Illésházy Istvánnak is része lehetett Balassi elutazásában. Ennek fényében Illésházy István levele akár magyarázkodás is lehet. Magyarázkodás, amit a Balassiról közszájon forgó szóbeszéd alapján szerkesztett meg. Az Illésházy levéltárból máig nem került elő az a Balassi levél, amire Illésházy hivatkozik.

Tóth István feltételezi, hogy a Balassák Liptóújvári birtokaira Illésházy István is szemet vehetett.²⁶ Újabb források előkerüléséig ezt megerősíteni nem tudjuk, de Forgách Simon megjegyzése arra int, hogy Illésházy Istvánnak is szerepe lehetett Balassi Bálint 1589 szeptemberi Lengyelországba való távozásában, és talán vagyoni, anyagi helyzetének az alakulásában is.

Forgách azonban mást is ír. Szerinte Balassi rosszul indult el, mert ha a kancellár hadába ment volna, akkor akár úrrá is lehetett volna, de amint ebből a hevenyészet, csak egy kísérőt, kevés holmit magával vivő utazásból is látszik, csak „lappangni” akar abban az országban. Forgách ugyan más indokra támaszkodva, de ő maga is a bujdosás elméletét erősítette meg Pálffy Miklóshoz írott levelében. Viszont mellékesen felvetett egy Balassi számára lehetséges megoldást, a „kancellárius” hadába való szolgálatot, és mindezt úgy, hogy azonnal el is vetette. Valóban lehetősége lett volna Balassi Bálintnak Lengyelországban katonai szolgálatba állni? Milyen háborút tervezett, tervezhetett Jan Zamoyski lengyel kancellár? Mielőtt megpróbálnánk válaszolni ezekre a kérdésekre, hallgassuk meg magát Balassi Bálintot!

Már Lengyelországból írja a következő levelet Jan Zamoyskinak: „Nagyságos és Tiszteletreméltó Uram. Nagyságos Uraságodnak szolgálatomat ajánlom. Mielőtt Nagyságod igen nyájas levelét Wesselényi Ferenc úr nekem átadta, már Báthori bíboros úr ő Nagyságától és a nagyságos lublini nádor úrtól és magától Wesselényi Ferenc úrtól meghívtam ebbe a török háborúba, akik előtt nemcsak hogy nem mutattam idegenséget e háborúval szemben, hanem még feltételeket is javasoltam, melyek alapján megállapítani óhajtám, hogy milyen zsoldot ígérjenek mind számomra, mind azok számára, akik a magyar várakból majd hozzám jönnek és dolgaikban kiválóan tevékenykedni fognak, ha a zsoldról bizonyos és csalhatatlan tárgyalást kezdenék...”²⁷ A szöveg egyértelmű, egyenes beszéd. Balassit törökellenes háborúba hívta Zamoyski. De nemcsak ő, hanem Wesselényi Ferenc, Báthory András bíboros, warmiai püspök és Mikołaj Zebrzydowski, lublini vajda is megkereste már, hogy lengyel szolgálatba álljon.

Ez nem történhetett egyik napról a másikra. Már hónapokkal a szeptemberi indulás előtt követekkel és levélváltással kellett megegyezniük a feltételekről: „...hanem még feltételeket is javasoltam, melyek alapján megállapítani óhajtám, hogy milyen zsoldot ígérjenek mind számomra, mind azok számára, akik a magyar várakból majd hozzám jönnek és dolgaikban kiválóan tevékenykedni fognak, ha a zsoldról bizonyos és csalhatatlan tárgyalást kezdenék.” Balassi 1589-es lengyelországi útjának céljában nem kételkedhetünk, ami megoldásra vár az, az elindulás körülményeinek tisztázása valamint a lengyelországi évek eredménye.

A lengyel politikát, ahogy ezt korábban is említettük, az Oszmán Birodalommal szemben a béke fenntartása jellemezte a XVI. században. Báthory István sem lehetett kivétel. Királlyá koronázása után ugyan az európai udvarokban felröppent az a propagandisztikus híresztelés, hogy személyével a török már Lengyelországra is kiterjesztette a befolyását, sőt egészen Sziléziáig nyílt meg a török útja, ahogy azt a konstantinápolyi angol diplomáciai források is megfogalmazták,²⁸ ez azonban nem volt igaz. A török természetesen nem vonult Sziléziáig. Szilézia birtokáért a Jagellók a XV. század végén harcol-

²⁶ Tóth, 1975. 65. o.

²⁷ Balassi Bálint Jan Zamoyski lengyel kancellárhoz, Dębno, 1590. május 9. In: Balassi, 1955. 325–326. o.

²⁸ „The Turkes was never more peaceful than now, since he has gained the kingdom of Poland, which seems to open to them all the way to Saxony and Silesia.” S. P. F. Nr. 258. 194. o.

tak, a magyar királlyal, majd a mohácsi csata után a cseh trónt elfoglaló Habsburgokkal kellett volna megküzdeniük érte. Talán Habsburg propagandát kell látnunk ennek a Sziléziát érintő híresztelésnek a hátterében, hisz a Habsburgok más frontokon is hadban álltak az Oszmán Birodalommal, és a lengyel király lejáratására keresve sem találhattak volna jobb érvet, mint azt, hogy a törökkel szövetkezik (vagy szövetkezhet) a keresztény fejedelmek ellen. Az viszont igaz volt, hogy az immár hagyományosnak mondható békepolitikát az Oszmán Birodalommal szemben Báthory sem törte meg. Hatalmának belső megerősítése, a várható Moszkva elleni hadjárat és a királyságát elismerő oszmán politika természetes következménye volt, hogy lengyel királyként ő is az 1533-as szerződést alapul véve békét kötött a Portával.²⁹

Bár a XVI. századi Európában toposzként vonult végig a kereszténység természet szerint való ellenségével, a sárkányként is ábrázolt Oszmán Birodalommal való harc szükségessége,³⁰ az európai államok többsége, megfelelő feltételek mellett, már lehetséges politikai szövetségként tekintett a Fényes Portára. Báthory Istvánt a *Rzeczpospolita* érdekei arra kényszerítették, hogy a fennálló békeállapotot meghosszabbítsa a törökkel, de ez nem akadályozta meg abban, hogy egy lehetséges török elleni háború terveit is fontolgassa.³¹ De azt is fegyelembé kell vennünk, hogy sokszor a háborús tervek hangoztatása, híresztelése nem a megmásíthatatlan háborús szándékot, hanem a diplomáciai tárgyalások során elérhető minél kedvezőbb pozíció elfoglalását jelentette. A Báthory István halála (1586) után megválasztott III. (Wasa) Zsigmond király egyik legfontosabb feladata az Oszmán Birodalommal fennálló béke meghosszabbítása, vagy újratárgyalása volt. III. Zsigmond, és a királyválasztás során fő vetélytársa, Habsburg Miksa főherceg, egyaránt élvezte a pápa, V. Sixtus hallgatóságos támogatását, akinek egyetlen, nyilvánosan is hirdetett feltétele az volt, hogy a leendő király katolikus legyen. Ennek a feltételnek Báthory Zsigmond, Miksa főherceg és Wasa Zsigmond is megfelelt. Természetesen a pápa egy esetleges török ellenes koalíció szempontjából a Habsburg jelöltet szívesebben látta volna a trónon, de nem akarta már előre elrontani a leendő királlyal a viszonyát, ezért kivárt.³² III. Zsigmond királyságát elsősorban Jan Zamoyskinak, másodsorban pedig a Báthoryaknak köszönhette, akik hajlandóak voltak fegyveres segítséget is adni számára Miksával szemben. A királyválasztó hatalmi játszmának csendes, de nem elhanyagolható részese volt III. Murád szultán, aki már 1587 tavaszán elküldte követét Varsóba.³³ Az oszmán álláspont szerint Habsburg nem kerülhetett a lengyel trónra. A királyválasztás és koronázás bonyodalmai az 1587-es évet teljes mértékben igénybe vették, az Oszmán Birodalommal való béke meghosszabbítására csak ezek után, vagyis éppen azokban az években kerülhetett sor, amikor Balassi Bálint egy török elleni háború reményében megérkezett Lengyelországba. A törökkel való tárgyalás során III. Zsigmond lehetőségeit

²⁹ Báthory István és III. Murád békeszerződésének latin másolata megtalálható: Bécs, HHStA Polcn, I. 34. 1577. június 26-i keltezéssel. III. Murád szultán szerződéslevelét (1577. június 17.). Magyarul kiadta Papp Sándor: Keresztény vazallusok az Oszmán Birodalom észak-nyugati határainál. *Aetas*, 2002/1. 87–91. o. A teljes szerződés szövegét, valamint a királyi megerősítést I. *Kolodziejczyk*, 2000. 269–283. o.

³⁰ A XVI. századi törökellenes tervek összefoglalása: *Bóka*, 2004. 19–28. o.

³¹ *Szádeczky Lajos*: Báthory István titkos terve a magyar királyságot és az erdélyi fejedelemséget illetően. *Századok*, 1882.; *L. Boratynski*: Stefan Batory i plan ligi przeciw Turkom (1576–1584). Kraków, 1903.

³² *Horn*, 2002. 98–112. o.

³³ *Historia Dyplomacji Polskiej*. Red. *Zbigniew Wójcik*. Warszawa, 1982. (Opracowali: *Józef Gierowski*, *Jerzy Michalski*, *Henryk Wisner*, *Zbigniew Wójcik*.) *Czasy Stefana Batorego*: 13–25. o., Musztafa császár érkezéséről: 70–72. o.

alapvetően korlátozta a megválasztásában játszott szultáni vélemény, de még így is erős pozíciót foglalhatott el az eljövendő tárgyalások során.

Az Oszmán Birodalomnak és a *Rzeczpospolitának* a Fekete-tenger medencéjében, a Dnyesztertől délre, Moldvában volt közös érdekeltisége. Már a Jagellók arra törekedtek, hogy a mai ukrán területeken egészen a Fekete-tengerig terjesszék ki felségterületüket. Az oszmánok a XV. század végén Kilia és Akkerman elfoglalásával biztosították pozíciójukat a Duna-deltában, de ennél északabbra nem szándékoztak terjeszkedni, a terület feletti befolyásukat szövetségesük, a Krími Kánság segítségével biztosították. Egy diplomáciai alku során az említett régió feletti uralom komoly érvként jöhetett szóba.

Másik oldalon a törökök 1589-re már biztosak lehettek abban, hogy a perzsa háborút sikeresen fogják lezárni, már meghódították Azerbajdzsánt és Kurdisztán nagyobb részét. A megfelelő információkkal rendelkező politikusok méltán gondolhattak arra, hogy a keleti front lezárásával a Porta figyelme nyugatra fog fordulni.³⁴ Ezzel egy időben a magyarországi határvonalon is egyre növekedett a feszültség. 1588-ban közel tízezres török végvári sereg igyekezett Sziszeket hódoltatni, majd Rákóczi Zsigmond egri kapitány hadaitól vereséget szenvedve kénytelenek voltak visszavonulni. Ugyanebben az évben a Dunántúlon Huszár Péter veszprémi kapitány rajtaütéssel foglalta el Gesztes várát. Ezek már nem a békeidő portyázó, zsákmányszerző akciói voltak, hanem a készülő háború előcsatározásai. A Porta számára létkérdés volt, hogy az elkövetkező háborúban milyen erős ellenféllel fog szembekerülni. Vajon a litván-lengyel állam részt vesz-e benne, vagy távol marad?

Az 1589-ben hangoztatott lengyel háborús készülődésnek két oka volt. Egyrészt a Porta szándékainak megfelelően a krími tatárok támadásokat intéztek a litván–lengyel területek ellen, és egészen Lwówig nyomultak előre. Ellenük mindenképpen hadsereget kellett felvonultatni. Másrészt a szomszédos országokból toborzott hadsereg azt a látzatot is kelthette, hogy a *Rzeczpospolita* a készülődő háborúban szövetségre fog lépni a Porta ellenségeivel. Az 1589-től 1598-ig elhúzódó török–lengyel tárgyalásoknak nem kisebb tétjei voltak, mint Lengyelország hadba lépése a Porta ellen, a Moldva fölött gyakorolt uralom és az 1594-es év hadi eseményeit – és tegyük hozzá Balassi Bálint öccsének, Ferencnek a tragédiáját is – nagymértékben befolyásoló tatároknak a magyarországi hadszíntérre történő felvonulásának az útvonala.³⁵

Balassi Bálint életrajzát pontosító kutatások már feltárták, hogy az 1577-es hazaérkezése után többször is próbálkozott azzal, hogy engedélyt kapjon a Lengyelországba való visszatérésre. Varjas Béla a bécsi Hadilevéltár adataira hivatkozva állítja, hogy Balassinak két ízben is elutasították ilyen kérését.³⁶ Báthory István uralkodása alatt a lengyelországi út Rudolf kormányzatának szemében a felségárusalással érhetett fel. Mindenképpen igyekeztek megakadályozni, hogy Báthory híveket, pártot gyűjthessen maga körül. Ezért nem engedélyezték Balassi visszatérését Báthory udvarába. Halála után a lengyelországi Báthory-párt jelentett veszélyt a Habsburg érdekekre, hiszen sikeresen akadályozták meg Miksa főherceget is abban, hogy bár őt is királlyá választotta egy

³⁴ 1590 márciusában meg is kötötték az isztambuli békét. A tizenöt éves háború kitörésének előzményeiről: *Tóth Sándor László: A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború*. Szeged, 2000. 19–62. o.

³⁵ A lengyel–török tárgyalásokról és azok hatására a magyarországi eseményekre *Várkonyi Gábor: Angol békeközvetítés és a lengyel–török tárgyalások a tizenöt éves háború időszakában (1593–1598)*. *Aetas*, 2003/2., 44–62. o.

³⁶ *Varjas Béla: Balassi Nagyciklusa*. In: *ItK* 1976/ 5–6. (Varjas, 1976.) 585–612. o.

arisztokrata politikai csoportosulás, de a koronázást a Zamoyski–Báthory érdekcsoport mozgósított haderejével sikeresen meghiúsította. Balassi Bálintnak 1589-ban esélye sem volt arra, hogy szabályos útlevelemel hagyja el az országot. Balassi szeptemberi elindulásának körülményei, az éjszakai útrakelés (Illésházy szerint), az egyetlen kísérő, a kevés poggyász, az „elbujdosás” látszatának a megteremtése azt szolgálta, hogy az érvényes engedély, útlevelemel nélkül utazó Balassi biztonságosan megérkezhesen Lengyelországba, ne tartóztathassák fel, és családjára, testvéreire se hozzon felesleges bajt. Azt, hogy gondolhatott családjára egy 1577-es – korábban már idézett – leveléből következtethetünk, amiben Balassa Andrásnak magyarázza Lengyelországból való visszatérésének okait: „...Hát mi az ok? Semmi nem egyéb, hanem hogy az én szegény atyámon való hamis suspitiót elvegyem és az én familiámat s főképpen Kegyelmedet az reátok való veszedelemtől megv[é]djem.”³⁷ (Kiegészítés tőlem – V. G.) Ha másra nem gondolunk, csak folyamatos pereire, akkor is azt kell mondanunk, hogy mindezek mellé nem lett volna jó egy felségárulási vádat is a nyakába venni, sem neki, sem családjának. Ebből a szempontból már érthető az óvatosság. Amennyiben a bujdosást csak álcának, megtévesztésnek vesszük, akkor azonnal feloldhatjuk a forrásokban szereplő ellentmondásokat.³⁸ Amit nem tudhatunk, hogy Illésházy István és Forgách Simon vajon tudtak-e Balassi valós terveiről? A Balassi levelére hivatkozó Illésházy talán nem volt beavatva a költő terveibe, a sikertelen perek, a Losonczy Annától kapott elutasítás megfelelő indok volt a bujdosásra. Forgách Simon észjárásán már nehezebb lehetett túljárni. A sok információval rendelkező, fián, Ferencen keresztül, aki Báthory András környezetében forgott, a lengyelországi eseményekről, a politikai fordulatokról is szinte naprakészen tájékozódó katona azonnal felismerte Balassi utazásának lehetséges értelmét: a kancellárius hadába jobb lett volna menni – mondja. Itt jelenik meg Balassi „tengeren túlra” való utazásának lehetősége, mintha azt akarná sugallni Balassi (vagy Forgách?), hogy esze ágában sincs katonáskodni, olyan messzire megy, amilyen messzire csak tud. Talán soha nem fogjuk már megtudni, hogy kik voltak beavatva a Magyarországon élők közül Balassi lengyel terveibe. De azt bizton állíthatjuk, hogy 1589 szeptemberében jól előkészített terv szerint indult Lengyelországba, ahol már nagyon várták.

Balassi lengyel kapcsolatait Gömöri György próbálta meg rekonstruálni, és egyértelműen Báthory András köréhez köti őt.³⁹ A Gömöri által említett névsort⁴⁰ Horn Ildikó kutatásai alapján tudjuk kiegészíteni. Báthory András nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy értelmes fiatalembereket hívjon az udvarába, gondoskodott tanulmányaikról és későbbi pályafutásuk során is hasznosították, amit Báthory környezetében tanultak. Ezek között a fiatal udvari emberek között volt Kendy István, Petky Ferenc, Kornis Zsigmond, Kamuthy Balázs, Apafi Farkas,⁴¹ és ide sorolhatjuk az előbb említett Forgách Ferencet, a későbbi esztergomi érseket is. Balassi talán nem is ezzel a döntésével, hanem már jóval korábban, egy jól körülhatárolható katolikus politikai kör tagja lett, ez megmagyarázhatja, hogy miért említi Zamoyskihoz írott levelében a meghívói között Báthory Andrást

³⁷ Balassi, 1955. 220–221. o.

³⁸ Varjas Béla is azon a véleményen van, hogy Balassi csak látszólag bujdosott, valójában jól előkészítve, a feltételekről már korábban megállapodva indult el Lengyelországba. *Varjas*, 1976. 607–611. o.

³⁹ *Gömöri György*: Adalékok Balassi utolsó lengyel útjához. *ItK* 1976/ 5-6. (*Gömöri*, 1976.) 684–694. o.

⁴⁰ Joachim Bielski, Reinhold Heidenstein, Piotr Ciekliński és a Braunsbergben iskolázott lublini vajda, Mikolaj Zebrzydowski, aki Balassi meghívói között is szerepelt, lehetett ismerősei között. *Gömöri*, 1976.

⁴¹ *Horn*, 2002. 144–145. o.

és a braunsbergi jezsuita kollégiumban tanult lublini vajdát. Nem sokkal később maga Balassi is felkereste a braunsbergi jezsuitákat.

De 1591-ben Balassi másvalamivel hívta fel magára a magyarországi katonai parancsnokok figyelmét. Május 4-én Pográny Benedek, Korpona kapitánya arról számolt be Pálffy Miklós érsekújvári főkapitánynak, hogy Balassi Bálint Kürtössy Zsigmondot Lengyelországba csábítja, sőt a lengyelek az egész korponai sereget magukhoz akarják hívni.⁴² Pográny a csábító leveleket Ungnád Dávidnak a Haditanács elnökének is elküldte. A magyarországi katonatoborzások 1590 óta okoztak gondot a Haditanácsnak. Ernő főherceg több levélben is figyelmeztette Pálffy Miklóst, hogy a végvárakban szigorúan tiltsa meg a Lengyelország számára történő katonatoborzást, mert az veszélyezteti az ország védelmi képességeit. Nyáry Pált és Dóczy Imrét pedig külön levelekben kellett eltiltani a katonatoborzástól.⁴³

Ez a két név nemcsak azért fontos, mert a leendő egri kapitány, Nyáry Pál is érintett volt a lengyelek számára való katonatoborzásban, hanem azért is, mert érzékelteti a helyzet komolyságát. Amíg az 1580-as években Balassi azért nem mehetett Lengyelországban, mert a Habsburg politikai érdekeket sértette egy Báthory István körül kialakuló erős politikai kör, addig itt, a tizenöt éves háború előestéjén, már a katonai érdekeket veszélyeztette Balassi katonatoborzó tevékenysége. Természetesen nem Balassi egymagában jelentett veszélyt, hanem az általa mutatott példa. Az pedig legfőljebb csak gondolati játék lehet, hogy ha nem III. Zsigmond, hanem Miksa főherceg szerzi meg a lengyel koronát, akkor hogyan alakul a tizenöt éves háború szövetségrendszer?

Balassi Bálint 1591-ben már Magyarországon van. Életrajzírói ismét egy haláleset-höz, Balassa András halálához kötik visszatérését. De az is tény, hogy 1590–91-ben Lengyelországban nem állt föl az a magyar haderő, amire feltehetőleg Balassi lengyelországi szolgálatát alapozta. Talán az is nyilvánvalóvá vált, hogy a lengyelek a háborús készülődést csupán a törökkel szembeni tárgyalási pozícióik megerősítésére használták, és nem a háborúra való felkészülésre. Tényleges katonai akciókat legfőljebb csak a tatárokkal szemben vezettek.

Magyarországon azonban 1591-től egyre súlyosabb összecsapások követték egymást. Hasszán boszniai pasa Sziszek környékét támadta, ahol Erdődy Tamás horvát bán csapataival ütközött meg. Az összecsapások 1592-ben is folytatódtak, és 1593-ban már Horvátországtól Észak-Magyarorszáig dúltak a harcok. Balassi Bálint 1593-ban már Pálffy Miklós seregében volt.

⁴² Pográny Benedek Pálffy Miklósnak, 1591. máj. 4. Közli *Jedlicska Pál: Adatok erdődi báró Pálffy Miklós a győri hősnék életrajza és korához 1552–1600.* Eger, 1897. (*Jedlicska*, 1897.) 422. o.

⁴³ Ernő főherceg Pálffy Miklósnak, 1590. május 9., május 21. *Jedlicska*, 1897. 408., 409. o.

Gábor Várkonyi

BÁLINT BALASSI IN POLAND ON THE EVE OF THE FIFTEEN YEARS' WAR

Summary

In September 1589, Bálint Balassi left for Poland under most interesting circumstances, to return home only two years later, presumably at the end of 1591.

He had his first experiences of Poland at the age of 16–17, when seeking refuge there. In 1569, his father and his father's brother-in-law István Dobó were captured in Pozsony on the strength of false charges, and accused of high treason, they were subjected to an investigation. János Balassa escaped from his custody in Pozsony and took shelter in Poland, with his family following him. Balassi's second trip to Poland, apparently, started with captivity again. In 1575, his father sent him to Transylvania to join Gáspár Bekes conspiring against István Bethlen, but the men of Gáspár Kornis, commander of Huszt, held him up and when trying to flee, they took him prisoner. In 1576, Báthory took him along to Poland. He was present at the ceremony in Krakow, where Báthory was crowned King of Poland. He also followed Báthory to the Baltic, and it was in Gdansk where the news of his father's death reached him in 1577, and made him return home to Hungary. Another twelve years had passed until his next journey to Poland.

The specialised literature so far has claimed that Balassi, owing to his lawsuits, got himself in a difficult position in Hungary by 1588–1589, and that is why he "emigrated" to Poland. In a letter dated 9 May 1590, however, he wrote to Chancellor Jan Zamoyski that he had been invited, with the intervention of Ferenc Wesselényi, to join the anti-Ottoman war.

On the basis of Hungarian and Polish sources, and Polish historical works, it can be proved that Balassi's trip to Poland was brought about by an anti-Ottoman conspiracy led by Zamoyski and András Báthory. Between 1589 and 1591, the previously pursued policy of peace concerning the Ottoman Empire was replaced by the strategy of military threat in Poland. The Hungarian diaspora around András Báthory, with which Balassi is believed to have been closely associated, was instrumental in these changes. With signing a new Polish–Ottoman peace treaty in 1591, the political situation changed again. Subsequent to this, András Báthory let his followers go, and Balassi returned home to Hungary.

Gábor Várkonyi

BÁLINT BALASSI EN POLOGNE À LA VEILLE DE LA GUERRE DE 15 ANS

Résumé

Bálint Balassi partit pour la Pologne en septembre 1589 dans des conditions fort intéressantes d'où il n'en revint que deux ans plus tard, probablement à la fin de 1591.

Il acquit ses premières expériences sur la Pologne à l'âge de 16–17 ans lors d'une fuite forcée. Son père et son beau-père István Dobó furent arrêtés sur une dénonciation calomnieuse et mis en examen pour crime de lèse-majesté en 1569 à Pozsony. János Balassi s'évada de sa prison et se réfugia en Pologne où sa famille le rejoignit. Le deuxième voyage de Balassi en Pologne commença aussi, en apparence, par une captivité. En 1575, son père l'envoya en Transylvanie chez Gáspár Bekes en train de préparer une action contre István Báthory. Mais les soldats de Gáspár Kornis, commandant de Huszt l'arrêtèrent et capturent Balassi qui tentait de s'enfuir. Báthory l'emmena en Pologne (1576) où Balassi assista au couronnement de celui-ci à Cracovie, puis le suivit dans la région baltique, près de Gdansk. C'est de là qu'il rentra en Hongrie après avoir appris la mort de son père (1577). Douze années s'écoulèrent avant qu'il puisse repartir pour la Pologne.

Jusqu'à présent, la littérature spécialisée disait qu'en 1588–1589 Balassi avait été dans une situation difficile en Hongrie en conséquence de ses procès et que c'est pour cette raison qu'il s'était réfugié en Pologne. Toutefois Balassi affirme dans sa lettre du 9 mai 1590 adressée au chancelier Jan Zamoyski qu'il avait été invité, par l'intermédiaire de Ferenc Wesselényi, à participer à la guerre contre les Turcs.

Sur la base des sources hongroises et polonaises ainsi que des précis d'histoire polonais, l'on peut constater que ce voyage a eu lieu en raison d'un projet en cours de développement en Pologne contre les Turcs autour de Zamoyski et d'András Báthory. En effet, la politique de paix envers les Turcs se transforma en Pologne, entre 1589 et 1591, en une politique de menace à l'égard de la Porte aussi sous l'influence de la diaspora hongroise autour d'András Báthory avec laquelle Balassi avait probablement des contacts. Cette tendance exista jusqu'en 1591, date de la conclusion d'une nouvelle paix entre la Pologne et la Turquie après laquelle András Báthory congédia ses fidèles et Balassi rentra en Hongrie.

Gábor Várkonyi

BÁLINT BALASSI IN POLEN AM VORABEND DES FÜNFZEHNJÄHRIGEN KRIEGES

Resümee

Bálint Balassi machte sich im September 1589 unter besonders interessanten Umständen auf den Weg nach Polen, von wo er erst nach zwei Jahren, wahrscheinlich Ende 1591, wieder nach Hause durfte.

Seine ersten Eindrücke von Polen sammelte er mit sechzehn-siebzehn Jahren während seiner zwangsmäßigen Flucht. Sein Vater war – auf Grund falscher Anschuldigungen – im Jahre 1569 zusammen mit István Dobó in Pressburg gefangen genommen und des Hochverrats beschuldigt worden. János Balassa flüchtete aus seiner Pressburger Gefangenschaft nach Polen, wohin ihm auch seine Familie folgte. Die zweite Polenreise von Balassi begann allem Anschein nach erneut mit einer Gefangenschaft. Sein Vater schickte ihn 1575 zu Gáspár Bekes, der gegen István Báthory ziehen wollte, doch wurde dieser von den Soldaten des Kapitäns von Huszt, Gáspár Kornis, aufgehalten, und der flüchtende Balassi gefangen genommen. Báthory nahm ihn mit nach Polen (1576); er war bei der Krönung von Báthory in Krakau anwesend, und folgte ihm anschließend auch ins Baltikum, nach Gdansk (Danzig). Hier erreichte ihn die Nachricht vom Tode seines Vaters (1577), und so machte er sich auf den Heimweg nach Ungarn. Es vergingen zwölf Jahre, bis er sich wieder auf den Weg nach Polen machen konnte.

Der bisherigen Fachliteratur zufolge geriet Balassi infolge seiner Prozesse um 1588 – 1589 herum in Ungarn in eine schwierige Situation, und „flüchtete“ deshalb nach Polen. Doch in einem Brief vom 9. Mai 1590 an Kanzler Jan Zamoyski behauptet er, er sei durch Vermittlung von Ferenc Wesselényi in den Krieg gegen die Türken eingeladen worden.

Auf Grund der ungarischen und polnischen Quellen, sowie der polnischen zusammenfassenden Geschichtswerke kann festgestellt werden, dass es gerade wegen eines Planes zu der Reise gekommen war, der sich in Polen um Zamosyski und András Báthory gegen die Türken herauszubilden begann. Die frühere Friedenspolitik gegenüber den Türken wurde nämlich zwischen 1589 – 1591 in Polen von einer Kriegsdrohungspolitik gegenüber der Pforte abgelöst, bei der die ungarische Diaspora um András Báthory eine Rolle spielte. Zu dieser Diaspora hatte Balassi allem Anschein nach enge Kontakte. Diese Politik hielt bis 1591, bis zum neuen polnisch-türkischen Friedensschluss an. Im Anschluss daran entließ András Báthory seine Anhänger, und so kehrte auch Balassi nach Ungarn heim.

*Габор Варконьи***БАЛИНТ БАЛАШШИ В ПОЛЬШЕ НАКАНУНЕ ПЯТНАДЦАТИЛЕТНЕЙ ВОЙНЫ***Резюме*

В сентябре 1589 года Балинт Балашши отправился в Польшу при весьма необычных условиях, откуда он смог вернуться лишь по истечении двух лет, предположительно в конце 1591 года.

Свои первые впечатления о Польше он имел возможность приобрести во время вынужденного побега в возрасте шестнадцати-семнадцати лет. Его отца вместе с шурином Иштваном Добо в 1569 году арестовали в Пожони (Братиславе) и обвинив в предательстве короля, посадили в тюрьму под следствием. Янош Балашша бежал из Пожоньской тюрьмы в Польшу, следом за ним в Польшу последовала и его семья. Вторая поездка Балашши в Польшу, казалось, также началась под по причине ареста. В 1575 году отец послал его в Трансильванию на поддержку Гашпара Бекеша, готовившегося восстать против Иштвана Батори. Однако солдаты капитана Гашпара Корниш, капитана крепости Хуст, арестовали его, а пытавшегося бежать Балашши взяли в плен. Батори забрал его с собой в Польшу (1576 год). Балашши присутствовал при коронации на королевский трон Батори, после чего он последовал за ним в Прибалтику, а затем и в Гданьск. Там его застала весть о смерти отца (1577 год), и он вернулся в Венгрию. Прошло двенадцать лет, прежде чем он смог вновь поехать в Польшу.

Согласно разработанной до сего времени специальной литературе Балашши вследствие возбужденных против него судебных процессов в 1588–1589 годах оказался в Венгрии в трудном положении, поэтому он вынужден был „скрываться” в Польше. Однако в своем письме от 9 мая 1590 года, адресованном канцлеру Яну Замойскому, он утверждает, что при посредничестве Ференца Вешеленьи его призвали на войну с турками.

На основании венгерских и польских источников, а также польских исторических сообщений можно установить, что его поездка в Польшу произошла по причине плана борьбы с турками, который начал разворачиваться вокруг Замойского и Андраша Батори. Ибо прежнюю мирную политику по отношению к туркам в 1589–1591 годах сменила новая политика военной угрозы, направленной против турецкой Порты, в чем сыграла роль и венгерская диаспора сплотившаяся вокруг Андраша Батори, с которой Балашши, как можно подозревать, находился в тесной связи. Это продолжалось вплоть до 1591 года, до заключения нового польско-турецкого мира. После этого Андраш Батори распустил своих приверженцев, и Балашши вернулся на родину в Венгрию.